

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.12:(1:572.02):340.132

В. Завальнюк,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ

Правова поведінка – базова категорія не лише філософії й теорії права, соціології права та кримінології. У контексті підвищення уваги до людського в праві, повернення соціальних структур до їх безпосереднього виконавця все більшою мірою помітно, що правова поведінка сьогодні має вивчатися не просто з урахуванням, а й на основі юридичної антропології.

Характерною рисою сучасного правознавства є звернення до дослідження поведінки в правовій сфері, що пов'язано з низкою факторів. По-перше, це викликано пошуків процесів оновлення методології юридичної науки, поворотом від формально-догматичних трактувань права до вивчення права в категоріях правової реальності й правового життя, основним агентом якого є правова людина в єдності її біосоціальної, духовної та правової сутності. По-друге, в умовах становлення нового типу суспільства – інформаційного суспільства – змінюється змістове наповнення категорії «правова поведінка».

Термін «правова поведінка» у вітчизняній науковій літературі з'явився порівняно нещодавно, хоча сама по собі правова поведінка як реально існуюче явище вивчається юридичною наукою протягом уже багатьох десятиліть. Передусім варто відмітити монографію академіка В.М. Кудрявцева «Правова

поведінка: норма і патологія» [13], що побачила світ три десятиліття тому, і дослідження В.В. Оксамитного «Правомірна поведінка особистості» [15], яка з'явилася трьома роками пізніше. У цих книгах із позицій соціоцентричного, властивого радянській юриспруденції підходу, подано дефініцію, ознаки, типологію правової та правомірної поведінки. Її суб'єктами визнаються не тільки людина, а й колективні суб'єкти, юридичні особи, держава тощо. Зазначимо, що, на нашу думку, з позицій антропологічного розуміння права більш коректним виглядає визнання єдиним суб'єктом правової поведінки людини. Загалом варто констатувати брак новітніх якісних досліджень правової поведінки, які б ураховували антропологічні її аспекти. Симптоматично, що розділи, присвячені правовій поведінці, відсутні в найбільш поширених підручниках із антропології права Н. Рулана та А.І. Ковлера.

Дослідження правової поведінки в сучасній російській та українській науках певною мірою розширено за рахунок застосування діяльнісного підходу, де поведінка виступає як один із різновидів людської діяльності, явища більш широкого, ніж суто поведінка, хоча є й протилежні висновки щодо співвідношення діяльності й поведінки. Так, С.М. Кожевников зазначає, що ді-

яльність людини – це прояв її фізичної або інтелектуальної енергії, спрямованої на досягнення певного результату. Натомість поняття «поведінка» означає взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем, опосередкований її зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю, орієнтованою на соціальні регулятори. Це поняття включає як активну діяльність індивіда, так і його бездіяльність (неявка виборця в день виборів на виборчу дільницю із принципових міркувань, страйки громадян з економічних та інших мотивів тощо) [11, с. 11–12].

Категорією загальнотеоретичної юриспруденції є правова поведінка, що широко використовується для аналізу правової сфери. До ознак правової поведінки зараховують такі: соціальну значимість правової поведінки, її свідомий, вольовий характер, правову регламентованість, підконтрольність державі і здатність викликати певні правові наслідки [13, с. 37–40]. Зазначимо, що й використання терміна «правова» для всіх видів поведінки, передбачених об'єктивним правом, видається деякою мірою некоректним, оскільки термін «правовий» однозначно сприймається правосвідомістю як позитив. Тому зарахування до правової поведінки протиправних, не схвалюваних правом діянь виглядає як дисонанс до цього терміна. Недосконалість терміна «правова поведінка» як такого, що мав би охоплювати всі різновиди поведінських актів, які є дотичними до права, відмічає в одній зі своїх статей А.Ф. Крижанівський [12, с. 67].

Останніми роками в науковий оборот упроваджується поняття «юридично значуща поведінка», що визначається як урегульована правом, типова, соціально значуща і свідомо вольова поведінка суб'єктів, що спричиняє юридичні наслідки [18, с. 10]. На нашу думку, цей термін також не охоплює всіх видів поведінки, так чи інакше передбачених правом у широкому його розумінні. По-перше, термін «юридичний», використаний у цьому визначенні, має прив'язку до того,

що має назву юридичного права. Такий термін некоректно зараховувати до актів поведінки, які позитивним правом не заборонені й одночасно не передбачені, де людина може діяти на власний розсуд, точніше, де як регулятор виступає природне право та його цінності. По-друге, ця дефініція юридично значущої поведінки стосується лише типової, соціально значущої та свідомо вольової поведінки. Постають питання про нетипову поведінку, що не є ні правопорушенням, ні правомірним вчинком, але теж може мати юридичне значення, про поведінку, яка не є свідомо вольовою, але при цьому може мати юридичні наслідки. Нарешті, залишається питання про поведінку недієздатних осіб, яка теж може мати юридичні наслідки, передбачені правом (наприклад, суспільно небезпечне діяння, вчинене особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, спричиняє застосування примусових заходів виховного характеру).

У зв'язку з цим для позначення всіх видів поведінки людини, передбачених об'єктивним правом у його природному та позитивному сенсах, пропонується термін «правозначуща поведінка». Цей термін теж не є досконалим, на що вказує А.Ф. Крижанівський у вищезгаданій статті, але його відчутною перевагою є вказівка на визначення або зазначення такого феномена правом (а не значення для права, як наголошує цей автор).

Як на видається, правозначуща поведінка – це поведінка (діяльність або бездіяльність) людини, визначена нормами та принципами об'єктивного (позитивного і природного) права, що спричиняє або здатна спричинити правові наслідки.

Підкреслимо, що основними, незмінюваними ознаками правозначущої поведінки є її передбачуваність правом і здатність викликати правові наслідки у вигляді виникнення, зміни або припинення правових відносин, появи підстав юридичної відповідальності, підстав для відшкодування шкоди тощо. Суб'єктивна складова правозначущої

поведінки та характеристики її суб'єкта належать до варіативних ознак: свідомість людини й воля до такої поведінки, властивості людини або об'єднань людей як суб'єктів можуть бути різними, і саме вони зумовлюють юридичну оцінку того чи іншого поведінкового акту. Крадіжка, вчинена дорослим, і крадіжка, вчинена малолітньою особою, розглядаються як акти правозначущої поведінки за повною тотожністю основних ознак (протиправність і юридичні наслідки) й одночасно кваліфікуються як різні види правозначущої поведінки (відповідно, злочин та об'єктивно протиправне діяння).

Констатуємо, що дослідження питань правозначущої поведінки провадяться переважно в плані аналізу основних її різновидів. Більшість дослідників застосовують прийом дихотомії для розмежування прямих поведінки та правопорушення, якими, по суті, вичерпується класифікація правової поведінки за критерієм відповідності приписам права. Між тим категорія правозначущої поведінки охоплює не тільки правомірну поведінку і правопорушення, а й лімінальні різновиди поведінки, що лежать у широкій зоні між ними, такі як об'єктивно протиправна поведінка та зловживання правом [9].

Природа зловживання правом породжує не менше проблемних питань, ніж об'єктивно протиправна поведінка. Сьогодні викристалізувались такі варіанти розуміння цього феномена: 1) зловживання правом – це різновид протиправної поведінки. Так, на думку Т.Т. Полянського, зловживання правом – це така протиправна поведінка, у процесі й у результаті якої суб'єкт права, маючи на меті заподіяти шкоду іншим суб'єктам або свідомо припускаючи її настання, формально здійснює певне суб'єктивне юридичне право чи відповідний обов'язок, зміст яких сформульований відносно визначено й тому може бути витлумачений неоднозначно [16, с. 38]; 2) зловживання правом може бути як правомірним, так і неправомірним актом поведінки. Так, Н.О. Дурново

стверджує, що, не будучи ні правопорушенням, ні правомірною поведінкою, зловживання правом є юридично допустимою дією суб'єкта щодо здійснення свого права в межах належного йому суб'єктивного права, що порушує межі здійснення суб'єктивного права або не порушує ці межі, але є соціально шкідливою, суспільно засуджуваною й такою, що заподіює шкоду правам, свободам та інтересам інших учасників суспільних відносин. Проблемою вказаних різновидів правозначущої поведінки антропологічна концепція правової поведінки не вичерпується. Зокрема, дискусійним є питання про те, чи має правозначущий характер аутоагресивна поведінка, зокрема, суїцид і тілесні самошкодження.

З одного боку, аутоагресивна поведінка не порушує права інших людей, чим і зумовлено, на нашу думку, виведення її за межі правозначущої поведінки. А з іншого боку, це є непросте й гостро актуальне питання вимагає правового аналізу та реагування, зважаючи на те що від самогубств у світі сьогодні гине більше людей, ніж від умисних убивств і війн. Із позицій не тільки юридичної антропології, а й кримінального права самогубство оцінювалося та оцінюється по-різному залежно від традицій правової культури.

Цікавим, хоча й спірним виглядає розгляд суїциду як засобу захисту власних прав, як метод громадянського самозахисту в умовах, коли іншими засобами людина не в змозі привернути увагу держави або суспільства до своїх законних інтересів [5, с. 99–103].

На нашу думку, аутоагресивну поведінку потрібно зарахувати до правозначущої поведінки з декількох міркувань. По-перше, за пособництво при самогубстві, підбурювання до самогубства, доведення до самогубства й ненадання медичної допомоги при самогубстві законодавством різних країн, у тому числі й українським, передбачено заходи юридичної відповідальності, що є одним із юридичних наслідків аутоагресії, хоча ці наслідки покладаються на іншу

особу, ніж самогубець. По-друге, невдала спроба самогубства може призвести до такого превентивного заходу, як надання самогубці психіатричної допомоги без його на те згоди. За українським законодавством, особа, яка вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, може бути оглянута психіатром або госпіталізована до психіатричного закладу без її згоди й навіть усвідомлення (ст. ст. 12, 14) [17]. По-третє, гідну смерть (еутаназія), яку можна розглядати як різновид самогубства, легалізовано в деяких країнах (Нідерланди, Бельгія, окремі кантони Швейцарії, Люксембург, окремі штати США), а в інших – дискутується питання про її легалізацію.

Характерним явищем сучасності, поки що не осмисленим із позицій теорії права, є віртуалізація правозначущої поведінки, зумовлена появою нових видів відносин, які І.М. Рассолов пропонує назвати мережевими відносинами [19].

Специфікою правозначущої поведінки в Інтернеті є те, що, по-перше, вона є неможливою поза системи технічних пристроїв та інформаційних технологій, які не належать жодній конкретній особі. Інтернет (у юридичному сенсі) визначають як специфічний спосіб виникнення правовідносин між фізичними та юридичними особами, які зв'язуються між собою за допомогою технічних пристроїв [4]. По-друге, така поведінка здійснюється поза фізичним контактом з іншими учасниками мережеских відносин.

Формою об'єктивної діяльності людини є правозначуща поведінка, при цьому її характер і динаміка багато в чому визначаються не тільки рівнем культури правотворчості й правозастосування, а й особливостями соціально-правового статусу людини та правових зв'язків, що виникають між суб'єктами правовідносин. Особливо ж виразно ці антропологічні відмінності простежуються в протиправній поведінці, де антропологізація прямо закріплена правовими приписами.

Що ж стосується загальних антропологічних, психологічних і соціологічних проблем правозначущої поведінки, то вони вивчені порівняно слабо. На нашу думку, антропологічний підхід до дослідження правозначущої поведінки має також дати відповідь на питання про вплив антропологічних характеристик суб'єкта поведінки на її мотивацію, здійснення, наслідки.

Людина як соматична істота детермінована своїм матеріальним субстратом, який опосередковано впливає на психіку через «спонукання», мотиви й афекти.

«Спонування», що викликаються в людині її соматичною організацією, можуть стати предметом емоцій і рефлексії, значить, і предметом свідомого цілепокладання. У цьому випадку виникає намір вчинку. Умисність вчинку зовсім не означає його довільності. Умисний вчинок, незважаючи на рефлексивне ставлення до нього суб'єкта, залишається зовнішньо, причинно зумовленим. У цьому сенсі телеологічна зумовленість виявляється формальним механізмом реалізації матеріальної зумовленості.

Концепція К.Д. Кавеліна, незважаючи на її занадто критичний детермінізм, має раціональне зерно. По-перше, він розрізняє умисну поведінку та довільну поведінку. Це дає змогу не лише розширити спектр нашого сприйняття правової поведінки, а й по-новому збагнути деякі принципові аспекти суб'єктивної сторони вчинку. По-друге, поєднання психологізму та соціального детермінізму надає можливість побачити ті антропологічні детермінанти правової поведінки, які зазвичай зараховують на користь соціальних чинників. Ідеться передусім про так званий «психологічний» вік суб'єкта і його вплив на внутрішнє переконання в правомірності чи неправомірності поведінки.

На нашу думку, в рамках юридичної антропології заслуговує на увагу думка про те, що існують певні стереотипи правової поведінки, що формуються в суспільстві та на психологічному рівні

визначають критерії допустимої й недопустимої активності в правовій сфері. Ступінь суворості таких стереотипів прямо пропорційна тому, наскільки суб'єкти відчувають на собі вплив таких стереотипів [6].

Той факт, що за незначними винятками правозначуща поведінка є не довилною та/або умисною, зумовлює те, що в сучасній юриспруденції зростає інтерес до суб'єктивної сторони правової поведінки, її антропологічного виміру. Ця тенденція виявляється здебільшого в ученнях про особистісну (антропологічну) віктимність і типи віктимної поведінки, дослідженнях механізму внутрішнього переконання в правомірності поведінки, проблеми злочинної поведінки та її психофізіологічних детермінант.

Особиста (антропологічна) віктимність розуміється у віктимології та кримінології як схильність особи стати при певних обставинах жертвою злочину або нездатність уникнути небезпеки там, де її можна було відвернути [21, с. 22]. Віктимність складається з особистості й ситуації. Причому характеристика особистості залежить від ситуації. Індивідуальна віктимність – це зумовлений наявністю злочинності стан уразливості окремої особи, що виражається в об'єктивно притаманній людині (але не фатальній) здатності стати жертвою злочину. Реалізована злочинним актом або така, що залишилася в потенції, ця уразливість залежить від суб'єктивних та об'єктивних нахилів і в кінцевому підсумку виступає як нездатність протистояти злочинцеві, визначена сукупністю чинників, що роблять її об'єктивною (незалежною від жертви) або залишають її на рівні суб'єктивного «небажання або невміння» [20, с. 42].

Правозначуща поведінка, будучи одним із різновидів поведінки соціальної, безперечно, є поєднанням внутрішнього психологічного стану суб'єкта й тих соціальних структур, що його оточують. Цікавий синтез цих двох феноменів запропонував французький соціолог П. Бурдьє. Поняття «габітус»,

яке завдяки зусиллям соціолога міцно ввійшло в термінологічний арсенал суспільствознавства, виражає одночасно ступінь соціалізації суб'єкта та рівень правомірності його дій у випадку непередбачуваної ситуації. Габітус, за П. Бурдьє, виробляється соціальною системою й містить у собі систему міцних набутих схильностей, яка надалі використовується індивідами для конкретних соціальних практик [3, с. 61].

Для юриспруденції поняття габітусу також не є новим і його активно використовують у своїх дослідженнях кримінологи. Водночас на теоретичному рівні вчення про правову поведінку продовжує спиратися на класичний редукціонізм, який убачає в правовій поведінці виключно раціоналістичні компоненти, а неусвідомлюваність називає радше патологією та відхиленням.

Не менш важливою проблемою правової поведінки є не лише питання співвідношення соціальної й особистісної її детермінації, а й загалом антропологічні параметри поведінки в правовій сфері. Ідеться передусім про вікові, гендерні та психосоматичні детермінанти правової поведінки [8].

Варто зробити застереження, що, говорячи про ті чи інші антропологічні детермінанти правової поведінки, нас цікавить насамперед їх вплив на її суб'єктивну сторону. Інакше кажучи, специфіка мотивів і цілей правової поведінки залежить від віку і статі суб'єкта, значення тих чи інших психологічних і соціальних факторів під час вибору певного варіанта юридично значущої поведінки тощо. Урахування тих чи інших особливостей суб'єктивної сторони правової поведінки вимагає психологічних та антропологічних знань. Психологія й антропологія правової поведінки багато в чому переплітаються, проте їх основне завдання – виявити, як саме відбувається внутрішня детермінація того чи іншого діяння.

У цьому контексті особливо актуальною є проблема вивчення психологічних мотивацій правозначущої поведінки. Якщо соціальні мотивації

правозначущої, особливо протиправної, поведінки вивчені досить детально, то внутрішні мотиви часто залишаються поза увагою дослідників, що не дає змоги враховувати значення суб'єктивної сторони правової поведінки [7].

Говорячи про мотивацію правозначущої поведінки, найчастіше мають на увазі мотивацію її протиправного типу. На думку більшості юристів, злочини відбуваються головним чином із користі, помсти, ревнощів, хуліганських, сексуальних мотивів. У психології мотив визначається як предмет потреби, її конкретизація. Саме потреби визначають спрямованість мотивів. За результатами численних досліджень можна виділити такі головні мотиви антисоціальної діяльності: мотиви самоствердження; захисні мотиви; заміщувальні мотиви; ігрові мотиви; мотиви самовиправдання [23].

Потреба в самоствердженні виявляється в прагненні людини ствердити себе в соціальному, соціально-психологічному та індивідуальному планах (мотив самоствердження). Найчастіше людина не усвідомлює цей процес. Розкрадачі престижного типу, наприклад, прагнуть досягти певного соціального статусу або ж зберегти його будь-яким шляхом, у тому числі й злочинним. Якщо це стає для них неможливим, то сприймати невдачу вони будуть як життєву катастрофу.

Більшість вітчизняних і зарубіжних учених, характеризуючи специфіку правової поведінки неповнолітніх і малолітніх осіб, обмежується констатацією зростання частки протиправних діянь у структурі їх правової активності. Між тим сьогодні конче необхідно зосередити увагу на суб'єктивній стороні правової поведінки неповнолітніх і малолітніх осіб, оскільки, на наше глибоке переконання, саме в цьому контексті можна знайти причину зростання кількості правопорушень серед молоді.

Як демонструє практика, часто неповнолітні та малолітні вчиняють про-

типравні діяння з абсолютно інших мотивів, аніж це зазвичай вкладається в розуміння тієї чи іншої кримінально-правової заборони. Скажімо, підлітки можуть учинити крадіжку декількох десятків пляшок дорогого вина, вилити його і здати пляшки як склотару, а на отримані гроші купити собі морозиво. Очевидно, що суб'єктивна сторона цього діяння кардинально відрізняється від його об'єктивної сторони, яка може розцінюватися як крадіжка в особливо великих розмірах.

Сучасні тенденції антропологізації права все більшою мірою виражаються в тому, що суб'єктивна сторона правової поведінки частіше стає предметом досліджень, справляє вплив на теорію кваліфікації злочинів і проступків тощо.

Однак, окрім мотивів правової поведінки, не менш ключову роль відіграють також її причини. Однак якщо мотиви зазвичай розглядаються щодо і правомірної, і протиправної поведінки, то причини – частіше в контексті протиправної поведінки.

Антропологічна теорія (Чезаре Ломброзо, Зігмунд Фрейд) пояснює причини правопорушень психологічними властивостями людини: спадковістю, комплексом неповноцінності, душевною хворобою і психічними аномаліями. На думку прихильників цього підходу до причин правопорушень, правопорушення – це не стільки юридична проблема, скільки проблема психології, психіатрії та медицини. Правопорушник потребує лікування, психологічної допомоги, а найбільш небезпечних злочинців потрібно ізолювати від суспільства.

Соціологічна теорія (Томас Мор, Чезаре Беккарія) бачить причини правопорушень у різноманітних суспільних явищах. Так, Т. Мор уважав головною причиною правопорушень власність [13, с. 197–214]. Для Ч. Беккарія причина порушення законів – бідність, різка майнова нерівність, несправедливий характер правових і державних інститутів [1]. Марксистичні розглядали правопорушення як поро-

дження класового суспільства. Сучасні прихильники соціологічного підходу визначають декілька чинників-причин правопорушень: дегуманізація людини й суспільства загалом у результаті науково-технічної революції; зростаючий розрив між бідністю більшості й розкішшю меншини; міжнаціональні суперечності; руйнування традиційних суспільних зв'язків у результаті урбанізації, міграційних процесів, економічної та професійної конкуренції. Неоднакове становище соціальних спільнот (класів, верств, груп) у системі суспільних відносин, у соціальній структурі суспільства зумовлює соціально-економічну нерівність, відмінності (і досить істотні) в реальних можливостях задовольнити свої потреби. Це не може не породжувати заздрість, незадоволеність, соціальні конфлікти, протестні реакції, що набувають форми різних девіацій.

На думку А.Ф. Зелінського, багаторічна дискусія про те, що в особистості є «важливішим» – соціальне чи біологічне, не має підстав. Дихотомічні, взаємовиключні судження в цій суперечці недоречні, оскільки соціальне в особистості формується на спадковій основі. Власне, діалектичний підхід до проблеми приводить до висновку, що соціальне загалом – це особливим чином організоване біологічне, так само як біологічна форма руху матерії – особливим чином організована її молекулярна будова й так далі, аж до механічного руху. Звичайно, кожен раз має місце якісний стрибок, але все ж він відбувається на попередньому матеріалі [10, с. 107–109].

Незважаючи на те що соціологічні теорії правопорушень є найбільш популярними й містять найбільш реалістичну програму протидії правопорушенням, стверджуючи, що правопорушення завжди будуть становити елемент суспільного життя, але їх можна мінімізувати, навіть запобігти їм шляхом цілеспрямованих соціальних і державних заходів, необхідно поєднувати ці дві парадигми.

У зв'язку з таким підходом до оцінювання типів і змісту правової поведінки впливають такі висновки.

По-перше, сполучення об'єктивних і суб'єктивних факторів, що спричинюють той чи інший тип правової поведінки, дає змогу якісніше розуміти й глибше усвідомлювати природу сучасного права та людини в ньому.

По-друге, правозначуща поведінка несе в собі елементи несвідомого, підсвідомого й навіть надсвідомого (колективного), що накладає свій відбиток на мотивацію кожної окремої людини діяти в рамках права або ж виходити за них.

Нарешті, по-третє, психосоматичні характеристики кожного індивіда є центральним фактором, який надає можливість продемонструвати співвідношення соціальних і фізіологічних мотивацій правової поведінки. Схильність до певного виду правозначущої поведінки не лише визначається ставленням до права (правосвідомістю), а й тим, як людина позиціонує себе в правовому полі.

Варто відмітити, що сьогодні з філософсько-правових позицій переглядається співвідношення правозначущої поведінки та її нормативно-ціннісної основи – права. Так, М.Г. Братасюк зазначає: «Правова поведінка – це реалізація природних прав людини, правової суті людини на засадах права, це втілення і вираження ідеї права, смислових характеристик права в людському житті; позитивне (державне) право у формі законодавства має закріпити і захистити це об'єктивоване природне право людей на повноцінне життя у праві» [2, с. 77–85]. На нашу думку, визнання регулятором поведінки людини природного права дає змогу погодитись із цим твердженням М.Г. Братасюка.

Отже, правова поведінка виявляється не тільки реалізацією правових приписів, а й, навпаки, матеріальним джерелом позитивного права.

Ключові слова: юридична антропологія, правова поведінка, правозначуща поведінка.

Антропологічні аспекти правозначущої поведінки мають актуальний характер, так як загальні антропологічні, психологічні та соціологічні проблеми правозначущої поведінки вивчені порівняно слабо. Одним із її характерних, поки що не осмислених із позицій теорії права явищ є віртуалізація, тобто поява нових видів відносин, які умовно можна назвати мережевими відносинами. Актуальною є також проблема вивчення психологічних мотивацій правової поведінки. Провідні мотиви надають особистісний сенс поведінки.

Антропологические аспекты правозначимого поведения носят актуальный характер, так как общие антропологические, психологические и социологические проблемы правозначимого поведения изучены сравнительно слабо. Одним из ее характерных, пока не осмысленных с позиций теории права явлений является виртуализация, то есть появление новых видов отношений, которые условно можно назвать сетевыми отношениями. Актуальна также проблема изучения психологических мотиваций правового поведения. Ведущие мотивы придают личностный смысл поведения.

The theme is relevant as the common anthropological, psychological and sociological issues of legally-significant behavior were researched relatively to a little extent. One of its characteristics, which is not highlighted in the theory of law, is virtualization. That is the emergence of new types of relationships that can be called network relationships. The problem of studying psychological motivations of legal behavior is also relevant. Leading motifs depict personal behavior.

Література

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М., 2004. – 184 с.

2. Братасюк М.Г. Правова поведінка: доктринальний аспект / В.М. Братасюк // Науковий вісник НАВС. – 2011. – № 3. – С. 77–85.

3. Бурдые П. Структура, габитус, практика / П. Бурдые // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 60–70.

4. Великомыслов Ю.Я. Право и интернет. Пособие по защите Ваших прав в сети Интернет / Ю.Я. Великомыслов, А.В. Равлик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://allpravo.ru/library/doc2044p0/instrum4935/item4938.html>.

5. Жильцова В.М. Суицид как акт гражданской самозащиты: историко-криминалогический анализ / В.М. Жильцова // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 1. – С. 99–103.

6. Завальнюк В.В. Антропологізація права: традиції та сучасність : [монографія] / В.В. Завальнюк. – О. : Юрид. л-ра, 2013. – 348 с.

7. Завальнюк В.В. Антропологічні аспекти правозначущої поведінки / В.В. Завальнюк // Юридичний вісник. – 2013. – № 1. – С. 11–17.

8. Завальнюк В.В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології / В.В. Завальнюк // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – Т. 10. – 2011. – С. 20–27.

9. Завальнюк В.В. Юридична антропология та правозначуща поведінка / В.В. Завальнюк // Митна справа. – 2013. – № 6. – С. 3–15.

10. Зелінський А.Ф. Перспективи подальшого розвитку кримінології / А.Ф. Зелінський // Право України. – 2001. – № 1. – С. 107–109.

11. Кожевников С.Н. Правовое поведение и правонарушение: сущность и содержание : [учебно-метод. пособие] / С.Н. Кожевников. – 2-е изд., испр. и доп. – Н/Новгород : Общество «Интелсервис», 2002. – 72 с.

12. Крижанівський А.Ф. Правова поведінка в понятійно-категоріальному зрізі теоретичної й прикладної юриспруденції / А.Ф. Крижанівський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 67–69.

13. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.

14. Кудрявцев О.Ф. Гуманистические представления о справедливости и равенстве в «Утопии» Томаса Мора /

О.Ф. Кудрявцев // История социалистических учений. – М. : Наука, 1987. – С. 197–214.

15. Оксамытний В.В. Правомерное поведение личности / В.В. Оксамытний. – К. : Наукова думка, 1985. – 175 с.

16. Полянський Т.Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) / Т.Т. Полянський. – Л. : Галицький друкар, 2012. – 456 с.

17. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.

18. Прусаков А.Д. Действие и бездействие как формы юридически значимого поведения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.Д. Прусаков. – Саратов, 2008. – 32 с.

19. Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы / И.М. Рассолов. – 2-е изд., доп. – М. : Норма, 2009. – 383 с.

20. Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Д.В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.

21. Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк. – Душанбе : Изд-во Тадж. гос. ун-та, 1972. – 114 с.

22. Цой О.Р. Криминологические проблемы пенитенциарного суицида и его предупреждение: по материалам Республики Казахстан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О.Р. Цой. – М., 2006. – 22 с.

23. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология / Г.Г. Шиханцов. – М. : Зерцало, 1998. – 352 с.